

אברהם יעקב גולדמינץ

בס"ד, חשון ה'תשפ"ב

שבילי דירחא

ביאור פשוט והקדמה לסוגיות של קידוש החודש

מראי מקומות וכותרות לשיעור מבוא

ב. שילוב - בסיס

מהלך שמש - שנה, עונות שנה.
מהלך ירח - חודש, חידוש הלבנה.
רגע המולד והתקופה [=עונת שנה] מדויק, ועל בסיס זה עושים לוח המורכב מימים וחודשים.
על ידי מעקב יהיו טעויות, כפי שקרה בלוח הנוצרי אחרי 500 שנה וגם היום.

לומר שמונין לברייתן והילוכן של תקופת החמה ומולדות הלבנה מתשרי.

(רש"י ראש השנה ח, א ד"ה ואב"א)
למחשבי העיבור, לאחר שצירפו כל השעות והקפה של כל מחזורים... (תוס' שם ד"ה לתקופות)

שלוש נקודות בתוס', בלי להרחיב. התוס' מוסבר לפרוטרוט בספרי שבילי דירחא.
תקופת ניסן נופלת (עירובין נו, א):
לדעת שמואל שנה היא 365 ורבע יממה בדיוק. ולכן, שנה אחר כך יוצא שקיעה, אמצע הלילה, זריחה - ארבעת רבעי היום במשך ארבע שנים, וחוזר חלילה. לכן, תקופה של חצי שנה, אמצע שנה, לעולם לא תחול ברבע או בחצי יום, אלא ב-3 שעות, אמצע של רבע יממה.

וממילא, זמן חלות התקופה תלוי אם בריאת העולם בניסן או בתשרי, ויש נפקותא מרובה בדבר.

תקופת שמואל ורב אדא:
משך השנה 365 ורבע יום נקרא תקופת שמואל (עירובין נו, א). תקופת רב אדא אומרת שמשך השנה יותר קצר בכמה דקות, והרמב"ם כותב שחשבון זה הוא האמת יתר מן הראשון (קידוש החודש פ"י ה"ו).

שהיתה הלבנה נזופה:
הסיפור של נזיפת הלבנה נראה מדרש ולא פשוט, ותוס' לומד ממנו את המציאות.
רבי יונה מרצבך זצ"ל כותב שההפרש של ז"ט תרמ"ב, הוא ההבדל בין תקופת שמואל לתקופת רב אדא, אותה השאירו בסוד.

פתיחה: בעז"ה הקדמה לקד"ה

כשלומדים שור שנגח את הפרה מכירים את המציאות, ובקידוש החודש פחות.
צעצועים: גלובוס, כדור שמש, כדור ירח
כדור הארץ באלכסון ביחס לשמש - זוית השמש ועונת שנה.

איש קטן - מבט של הצופה
אני חוזר על עצמי ומעמיק יותר ויותר.
בין הדברים אזכיר את הסוגיות, באופן שצריך להיות מונח בסוגיא בשביל להבין את הגמ'.
מי סובב סביב מי, הארץ סביב השמש או השמש סביב הארץ. חכמי יון הסבירו שהשמש סביב הארץ, היום אוהבים להסביר להיפך. הרמב"ם אומר שדבריו מבוססים על חכמי יון, מפני שאיננו יודעים את חכמת בְּנֵי יִשְׂשָׁכָר יוֹדְעֵי בֵּינָה לַעֲתִים (דברי הימים א יב, לג) - הספרים שחיברו חכמי ישראל שהיו בימי הנביאים מבני יששכר לא הגיעו אלינו (קידוש החודש פ"ז הכ"ד).
אמר רבי יונה מרצבך שזה לא מעיקרי האמונה (עלה יונה, בפרק והארץ לעולם עומדת).

א. אסטרונומיה

תיאום בין שני סביבונים
תנועה של גרמי השמים

אמר ליה קיסר לרבן גמליאל, כתיב מוֹנֶה מִסְפָּר לְכּוֹכָבִים (תהלים קמז, ד), מאי רבותיה אנא מצינא למימנא כוכבי. אייתי חבושי שדינהו בארבילא וקא מהדר להו, אמר ליה מנינהו, אמר ליה אוקמינהו, אמר ליה רקיע נמי הכי הדרא. (סנהדרין לט, א)

חכמת התכונה - אסטרונומיה, מטרתה להכיר את המציאות של הכוכבים. אילו כוכבים ראינו אתמול, ומה נראה מחר.
לוח שנה - שילוב שמש וירח.
סוגיות הגמ', חלקן על בסיס חשבון, וחלקן הבנה של המערכת.
אני מתמקד במערכת ולא בחשבונות.

שנה של תוהו:

העולם נברא בכ"ה אלול, וכיון שיום אחד בשנה חשוב שנה (ר"ה ב, ב ועוד), הרי השנה הזו נחשבת למנין השנים.

כאשר מחשבים את המולדות, מחשבים את זמן המולד אחרנית. אילו שנת תוהו היתה קיימת, אז מולד ראש השנה שלה היה ב-בהר"ד, יום שני שעה חמש ו-ר"ד חלקים.

נקודה נוספת, כאשר עושים חשבון עד מאה, יותר קל להתחיל מאפס, שאז זה מספר עגול. אם נתחיל מאחד, אז שנת המאתיים תהיה בחשבון של 199.

ג. מופעי הלבנה

חודש של לבנה, הקפת הארץ.

מצבי ומופעי הירח

אמר להו רב נחמן להנהו נחותי ימא, אתון דלא ידעיתו בקביעא דירחא, כי חזיתו סיהרא דמשלים ליומא בעירו חמירא. (ראש השנה כא, א)

מולד

מהירות

תניא אמר להם רבן גמליאל לחכמים, כך מקובלני מבית אבי אבא, פעמים שבא בארוכה ופעמים שבא בקצרה. (ראש השנה כה, א)

גובה הירח ביחס לשמש

אמר רבי יוחנן מאי טעמא דבי רבי, דכתיב עֲשֵׂה יָרֵחַ לְמוֹעֲדִים שֶׁשֶׁשׁ יָדַע מְבוֹאוֹ (תהילים קד, יט), שמש הוא ידע מבוואו, ירח לא ידע מבוואו. (ראש השנה כה, א)

בניגוד לשמש שהסיבוב שלה חוזר על עצמו, הסיבוב של הירח משתנה. הירח לא חוזר למבוי שלו, לפעמים למעלה או למטה, לפעמים מהר או לאט. ההסבר מאוד מורכב, וזה נראה לא בדיוק מחזורי, לא חוזר על עצמו.

שהירח עקלקלות גדולות יש במעגלותיו, ולפיכך אמרו חכמים שֶׁשֶׁשׁ יָדַע מְבוֹאוֹ ירח לא ידע מבוואו, ואמרו חכמים פעמים בא בארוכה פעמים בא בקצרה. (קידוש החודש פ"ז הכ"ג)

בדרך הלצה אני אוהב לומר שהירח יודע לרקוד.

כיצד ראו את המולד:

קשה לראות את המולד (רש"י סוכה נד, ב ד"ה לידע).

כיצד ראית את הלבנה; לפני החמה או לאחר החמה, לצפונה או לדרומה, כמה היה גבוה, ולאין היה נוטה, וכמה היה רחב. (ראש השנה כג, ב).

ראיית המולד בשקיעה (תוס' ר"ה כ, ב ד"ה חצות).

לפני החמה - פגימת הלבנה, מי שקע קודם

לצפונה או לדרומה, לאין היה נוטה - גובה מהשמש

מרחק מהשמש, מסנור

כמה היה גבוה וכמה היה רחב - כמה זמן עבר מהמולד

ממש

עשרים וארבעה שעי מכסי סיהרא... (ראש השנה כ, ב)

בעז"ה בהמשך נעסוק בשלושת המימרות

ד. חשבונות וראיה

בית דין היו מחשבין בדקדוק, ויודעים אם יראה הירח או לא יראה. (רמב"ם קידוש החודש יא, א)

מצוה לקדש ע"פ הראיה.

(ערכין ט, ב. רש"י ר"ה כ, א ד"ה איכא דאמרי)

מלבד החשבון המדויק, יש מצוה לקדש על סמך עדים שראו את החודש, ראייה בפועל.

ומבואר בראשונים שמצוה זו דוחה שבת

אֲשֶׁר תִּקְרְאוּ אֹתָם (ויקרא כג פס' ב, ד, לז). שלש פעמים אתם אפילו שוגגין אתם אפילו מזידין אתם אפילו מוטעין. (ראש השנה כה, א)

שוגגין ניחא, מוטעין דמי לשוגג. מזידין תימה, וכי חשידי.

ההבדל בין מזכירה למנהל - הצרכים של עם ישראל. למשל, שמיטה מעוברת (רמב"ם קידוש החודש פ"ד הט"ו), לא אד"ו ראש (רמב"ם שם פ"ז ה"א).

מאיימין על העדים. (ראש השנה כ, א)

מלמדים אותם לשקר (פרי צדיק פרשת החודש אות ו) - מזידין

הבדל גוונים בצבע של הפרחים, מתקשר אל העדים ערב קודם.

הפירוט וגדרי ההלכה מתי מותר ומתי לא, במו"מ בגמרא.

אחרים אומרים אין בין עצרת לעצרת ואין בין ראש השנה לראש השנה אלא ארבעה ימים בלבד, ואם היתה שנה מעוברת חמישה. (ראש השנה כ, א)

מולדות של שנה שלמה מצטברים ל-50 שבועות ועוד 4 ימים, אז אם מסתמכים רק על החשבון (הארכתי בלומדעס זו בספרי שבילי דירחא עמ' 126) - הרי יש ארבעה ימים בלבד, ובשנה מעוברת חמישה.

באסטרונומיה - אם עשית חשבון וקיבלת תוצאה יפה, כנראה יש טעות, כי החשבון עוד יותר מסובך.

הארבעה ימים הם בצירוף שמונה שעות - ד"ח תתע"ו. כאשר המולד לא בדיוק בתחילת היום, אז אם הוא קרוב לסוף היום שמונת השעות מתחברות ליום שלם - יומא דשעי (תוס' ד"ה ואם), כל שלש שנים. וה-תתע"ו חלקים מצטרפים לעוד יום כל שלושים שנה - יומא דתלתין שנין (תוס' שם).

ה. סוגיות נוספות בגמ'

מהירות הלבנה משתנית כל חודש. בי"ד קידשו על סמך ראייה אמיתית, והיום קובעים לפי ממוצע. לא קבעוהו חכמים אלא על מולד האמצעי, שמפני שנתמזגו הלבבות ובטלה הראיה אמרה הל"מ שאפשר לקבוע על פי החשבון ועל פי מולד האמצעי (= הממוצע), שהרי עיקר הקביעות נשמר על ידי האמצעי, ואם האמיתי מתקדם סופו לשוב ולהתאחר, ואם מתאחר סופו להתקדם, ובשעת ראייה קבעו על פי מולד האמיתי.

(חזו"א קונטרס י"ח שעות אות יב)

מעשה שבאו שנים ואמרו ראינוהו שחרית במזרח וערבית במערב. (ר"ה כד, ב - כה, א)

בבוקר רואים את הלבנה הישנה, ובערב את החדשה. פעמים שבא בקצרה (ראש השנה כה, א) - האם הלבנה יכולה להיות כל כך מהירה, או שהראיה של אתמול היתה טעות דלאו אדעתיה (פירוש המיוחס לרמב"ם, רש"י ד"ה עדי שקר, ובעה"מ ה, ב בדפי הרי"ף ד"ה מעשה).

אמר להם רבן גמליאל, כך מקובלני מבית אבי אבא, אין חדושה של לבנה פחותה מעשרים ותשעה יום ומחצה ושני שלישי שעה ושבעים ושלשה חלקים - כ"ט י"ב תשצ"ג. (ראש השנה כה, א)

עיקר הקביעות נשמר (חזו"א שם). המסגרת נשמרת, ובעז"ה בב"א נוכל בקלות לחזור ולקיים את המצוה כבראשונה.

[שאלה: אנחנו יודעים שזה ממוצע, לפעמים יותר מהר ולפעמים יותר לאט. לשון הגמ' אין פחותה אומר שיש יותר מהר ואין יותר לאט.

זכיתי והשיב לי מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א, שזה מדבר על המולד עצמו, והראיה אחר כך משתנית לכאן ולכאן. למולד זה מינימום, ולראיה זה ממוצע. יש מה להאריך בזה, ואכ"מ.]

דברי אגדה

אנחנו מתפללים מְקַדֵּשׁ יִשְׂרָאֵל וְהַזְמָנִים - ישראל דקדשינהו לזמנים (ברכות מט, א).

קיבלתי הזמנה לבית דין, קבעו תאריך ושעה. לא היתה מספיק גמישות עם הזמנים הנוחים לי. בהזדמנות אחרת הדיינים רצו להתייעץ איתי, ואיפשרו לי להגיע מתי שנוח לי - מה ההבדל.

מועדי ה' הם בזמן שיקראו אותם ישראל... אין קדושתם אלא על פי ישראל (אור החיים ויקרא כג, ב). הקשר עם הקב"ה בעיקר מאתעוררותא דלתתא (רש"י הירש שם).

ו. עונות שנה

המלאך שרט לאברהם אבינו שריטה בכותל (רש"י בראשית כא, ב), ואמר לו כעת חיה. מהלך השמש חוזר על עצמו כל שנה בצורה מדויקת. סיפור על חלון בכיוון צפון מערב, שמש רק בשיא הקיץ. עונת שנה - תקופה, זוית השמש, אורך היום וחוזק הקרינה.

לוח שנה, שילוב שמש וירח, עונת שנה וחידוש הלבנה. משל הסביבונים - שילוב בין דברים שאינם שווים. רגע התקופה וכן המולד יכולים להיות בכל שעה ביממה, והחשבון האמיתי מאוד מרוכב.

הידיעה המדויקת הוא חֲכָמְתְּכֶם וּבִינְתְּכֶם (מאירי שבת עה, א ד"ה מצוה. וראה כתובות קא, א ורש"י ד"ה שלא יגלו).

ויש מפרשים חֲכָמְתְּכֶם וּבִינְתְּכֶם על הכח לשנות מהמציאות לפי הצרכים של עם ישראל, אתם אפילו מזדיין.

פירוש מדהים של רש"י מדבר על ידיעת עתידות, תחזית מזג אויר לחורף הקרוב, התלוי בראיית המזלות (שבת עה, א ד"ה לעיני).

ז. כוכבים ומזלות

רבי יהושע אומר אותו היום שבעה עשר באייר היה, יום שמזל כימה שוקע ביום... רבי אליעזר אומר אותו היום שבעה עשר במרחשון היה, יום שמזל כימה עולה ביום. (ר"ה יא, ב)

סיבוב כדור הארץ, אופק ושקיעה.

גם הלבנה שוקעת

שקיעה וזריחה של כוכבים

כוכבים בכל הכיוונים, כדור השמים

איך נבדיל בין הכוכבים. הכוכבים נראים דומים (אדום, כחול, צהוב, לבן, מנצנץ, חזק וחלש גדול בינוני וקטן). עושים קבוצות כוכבים, שאפשר לחבר כמו ציור ילדים עם מספרים, וצריך הרבה דמיון. נדרשת מיומנות לזהות ברקיע קבוצות של כוכבים ומזלות.

סיבוב שנתי, היכרות עם כל כדור הרקיע לפי זמנים אחרים במשך השנה.

השמש מסנוורת, ואני יודע שיש שם כוכבים לפי זמנים אחרים במשך השנה.

מהם מזלות, רקע של השמש.

אביב, זוית מכדור הארץ, סימן היכר על ידי המזלות. תקופת ניסן היא השעה והחלק שתכנס בו השמש לתחלת מזל טלה (רמב"ם קידוש החודש פ"ט ה"ג).

מה רואים במשך הלילה. כמעט את כל כדור הרקיע, המתחלף במשך הלילה

בלילה וגם ביום המזלות זורחים=עולים, ושוקעים.

בכל רגע נתון שש מזלות למעלה ושש למטה, אחד זורח ואחד שוקע. גם במשך היום כאשר אור השמש מפריע לראות. וזה משתנה במשך השנה, וקבוע לפי עונות השנה. האם מזל כימה ביום או בלילה. רש"י מאריך בחשבון, וכאמור, לא אכנס לחשבונות במסגרת זו, יש הסבר מפורט בספר שלי.

[אסטרוטולוגיה-איצטגנינות :

נפסק להלכה אין שואלים בחוזים בכוכבים ולא בגזלות (יו"ד קעט סע' א). מלבד האיסור, מבואר בחז"ל שראיה בכוכבים היתה מקצוע, אך אסור. מקצוע אמיתי ומדויק (רב יוסף אחרי רבא, ברכות סד, א. ביתו של רבי עקיבא ביום חתונתה, ילק"ש משלי תתקמ"ה. הרמב"ם חולק, פ"א מע"ז הט"ז, ואכמ"ל), ידע המחייב את האומר אותו, ומכפיש אותו בעת טעות.

רופא שיטעה פעם ראשונה ושניה, בפעם השלישית אחפש רופא אחר, ואילו כאן הם אומרים דברים מעורפלים, ועדיין שומעים אותם. הדיוק דורש הבנה וידע מדויק במזל החודש, וגם במזל היום, מזל השעה - שצ"ס חנכ"ל שזה סוג אחר של מזלות (ברכות נט, ב. שבת קנו, ב ועוד), ומלבד זאת יש את מבטי הכוכבים, שאף אחד לא יודע מה זה. אין דברים אלו מדוקדקים אפילו כפי אותה חכמה, שלא מזל יום ולא מזל שעה גורמים, אלא במבטי כוכבים של שנאה ושל אהבה (שו"ת הרשב"א המיוחסות סי' רפג).

כאשר מאיימין על העדים, אסור שייראה הירח הישן בלילה של אתמול. ואז אם נולד אחר חצות זה עלול להיות. מדוע, מפני שהירח מכוסה שמונה עשרה שעות מן הישן, ואם נולד אחר חצות אז יכול להיות שראו ואסור לאיים על העדים. וזה נקרא מולד זקן.

בני מזרח ובני מערב, זה זוית ראייה של הירח החדש ביחס לשמש. ולא כ"כ מובן, מפני שהעיגול בסופו של דבר הוא אותה זוית כאשר הכדור מסתובב.

בעה"מ (ה, א-ב בדפי הרי"ף) והכוזרי (ב, יח) : הסיפור המפורסם על בני ישיבת מיר ביפן סיבוב כדור הארץ, היום כאילו מטייל על פני כדור הארץ. לכדור אין התחלה וסוף. בתיאוריה אפשר לטוס מאוד מהר, מאוד מאוד מהר, עם השמש, ולא לעבור יום. וזה ודאי מופרך.

הגרי"מ טיקוצ'ינסקי (ספר היומם), ירושלים מרכז העולם, מכאן נשתת העולם (יומא נד, ב), אז קו התאריך באמצע השני. חידוש, קו התאריך שש שעות, דהיינו רבע כדור, מזרחית לארץ ישראל. לילה ויום מן החדש. ראש השנה שהוא יום הדין חייב להיות כולו אחרי המולד האמיתי, ולא רק סופו. אבל מספיק בקצה העולם, שמונה עשרה שעות אחרי ארץ ישראל. ולכן מולד זקן. אם נולד אחרי חצות, אז בקצה העולם עדיין לא התחיל הלילה של ראש השנה. אם נולד לפני חצות, אז בקצה העולם שמונה עשרה שעות אחרי ארץ ישראל עדיין לא הגיע ליל ראש השנה.

סיום :

משל למלך שנולד לו בן ועשה יום טוב, ונשבה אותו הבן ועשה שם זמן מרובה. אחר זמן נפדה אותו הבן, ועשה לו המלך יום גנוסא (=יום הולדת).

(שמות רבה בא טו, ט)

מתי נעשה מסיבה, ביום ההולדת או ביום בו קיבלתי את התואר הנכסף. נתאר לעצמינו אדם שעושה מסיבה ביום שהוא קיבל את התואר. אחרי כמה שנים מסבירים לו שזה מוגזם, כולם יודעים שיש לו משרה מכובדת. אבל אם הוא רופא ורואה בעבודתו שליחות להצלת חיים, אז ביום ההוא הוא קיבל את תכלית החיים שלו. והיכן תכלית החיים שלנו - ביציאת מצרים (מדרשים ומשלים, חוברת דוגמאות).

ח. קו התאריך

נולד קודם חצות או נולד אחר חצות... צריך שיהא לילה ויום מן החדש... עשרים וארבעה שעי מכסי סיהרא... (ראש השנה כ, ב)

רש"י: הנושא בגדרי מאיימין על העדים. מתי אסור לאיים על העדים, אם ראו את הירח הישן, שהלילה אינו מן החודש החדש אלא הישן. ברגע המולד עצמו לא רואים את הירח, וגם כמה שעות לפני ואחרי.

מהו זמן המינימום שיעבור מהמולד. הרי המולד יכול להיות בכל רגע מהיממה, אז מתי הכי מאוחר שהמולד יהיה ויהיה עוד סיכוי לראות את הירח החדש. [זה נושא שעד היום נחקר ונבדק באסטרונומיה, ובל נשכח שבזמנם הראיה היתה יותר טובה והאוויר היה יותר צלול].

או, כמה הכי מאוחר שהמולד יהיה ועוד יראו את הירח הישן.